

УДК 5.57.591.5

**АНТРОПОГЕННИЙ ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ ОРНІТОФАУНИ
ПОЛЕЗАХИСНИХ ЛІСОСМУГ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ
КУП'ЯНСЬКОГО РАЙОНУ**

Бондар Віра Олексіївна,

студентка першого курсу факультету дошкільної
освіти і спеціальної освіти та історії

Дехтярьова Олена Олександрівна,

доцент кафедри природничих дисциплін, кандидат
біологічних наук, доцент

Прокопенко Людмила Іванівна,

старший викладач кафедри природничих дисциплін

Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна
академія» Харківської обласної ради

м. Харків, Україна

bondarofizzial@gmail.com

elena.dekhtiarova@gmail.com

Prokopenko.li195@gmail.com

Анотація: На склад орнітофауни полезахисних лісосмуг України впливають непрямі антропогенні чинники: поява селітебних ландшафтів, забруднення навколишнього середовища, нерегульоване полювання, вирубка лісосмуг місцевим населенням та пожежі. Полезахисні лісосмуги виконують важливу роль у житті птахів протягом всього року, що свідчить про концептуальне значення полезахисних лісосмуг у формуванні орнітофауни.

Ключові слова: лісосмуга, мікроклімат, ландшафт, орнітофауна, екосистема, біорізноманіття, Червоної книги України, Червоний список Харківської області.

Закономірності формування орнітофауни штучних лісонасаджень України завжди цікавили дослідників та залишаються актуальними дотепер. Роботи по створенню полезахисних лісосмуг у степових районах України почалися ще в 50-ті роки минулого сторіччя. За понад півстоліття полезахисні лісосмуги перетворилися у помітний елемент місцевого ландшафту, який сприяє заселенню відповідної орнітофауни. Видове різноманіття орнітофауни полезахисних лісосмуг незначне, інколи тут можуть гніздитися види птахів із суміжних територій. [6, с. 26]. У степовій зоні Харківської області є чимало штучних полезахисних лісосмуг, вік яких становить від 20 до 70 років, тому дослідження є актуальним та доцільним.

Метою нашої роботи було вивчення формування орнітокомплексів полезахисних лісосмуг Куп'янського району Харківської області.

Завданням дослідження було проаналізувати літературу з цього питання, визначити видовий склад птахів; проаналізувати відносну чисельність; виявити рідкісні види птахів; визначити птахів за екологічними групами; проаналізувати природоохоронний статус виявлених видів.

Методами дослідження в основному було вивчення літератури, спостереження.

Лісосмуги – смугові лісові насадження штучного походження (лісові культури), які розташовані в рівнинних умовах і на схилах до $1,5(2)^\circ$ на сільськогосподарських землях по межі полів з метою підвищення врожайності сільськогосподарських культур, для покращення на полях мікроклімату, снігозатримання, боротьби з дефляцією та збереження і покращення родючості ґрунтів. Вони відіграють велику загально екологічну роль. Зокрема, основні функції полезахисних лісосмуг – покращення мікроклімату, запобігання ерозії ґрунту, підвищення врожайності сільськогосподарських культур.

Останнім часом майже на всій території України екологи фіксують досить критичний стан лісосмуг, що є наслідком тотального вирубування захисних лісових насаджень.

В кінці XX століття на склад орнітофауни на півдні України почали різко впливати непрямі антропогенні чинники: поява селітебних ландшафтів, забруднення навколишнього середовища, нерегульоване полювання, вирубка лісосмуг місцевим населенням на дрова та пожежі, все це згодом вплинуло на видовий склад орнітокомплексу полезахисних лісосмуг [4, с. 36]. Безоглядно і безкарно винищуються сотні, а то й тисячі кілометрів лісосмуг. Ми втрачаємо тисячі гектарів лісових насаджень, що мають захищати сільськогосподарські угіддя від посухи та ерозії ґрунтів, сприяти поліпшенню кліматичних та гідрогеологічних умов місцевості.

Одна з основних причин зменшення територій лісосмуг – це розвиток сільського господарства та активна урбанізація. Величезна територія, що майже втрачена для біорізноманіття, яке є важливою частиною екосистеми.

До основних екологічних факторів, які впливають на формування орнітокомплексів полезахисних лісосмуг можна віднести наступні.

По-перше, вікова структура насаджень, що має важливу роль. Заселення птахами полезахисних лісосмуг відбувається поступово, в міру зростання дерев і зміни ценотичних умов в них. Значення видового складу насаджень для птахів оцінюється виключно лише відносно їх використання птахами для будівництва гнізд [2, с. 216].

Зв'язки формуються зазвичай опосередковано: через дію порід-едифікаторів лісонасаджень, зокрема на їх захисні властивості і на кормову базу птахів. В умовах штучних лісосмуг півдня України, які відрізняються порівняно невеликим складом порід і структурно – екологічною різноманітністю, а також відносною бідністю орнітофауни вузькоспеціалізованими видами, суворих закономірностей в розподілі птахів на гніздуванні залежно від видового складу лісосмуг не спостерігається [3, с. 125-127].

По-друге, визначним є водозабезпеченість і зволоженість насаджень, яка сильно впливає на видовий склад і чисельність птахів. Цей фактор аргументується численними прикладами значно більшої різноманітності і

чисельності птахів поблизу ставків і степових річок у зв'язку з чим в спеціальній літературі, присвяченій залученню птахів в лісонасадження, нерідко рекомендується створення ставків, "вмонтованих" в систему лісосмуг. За даними досліджень проведених у 50-60 роках ХХ століття в штучних лісосмугах Лівобережжя України зареєстровано 64 види птахів на Правобережжі України – 68 видів [5, с. 70-71].

На сьогоднішній день полезахисні лісосмуги є важливим біоценозом для всіх періодів життєдіяльності птахів. У публікаціях вчених розглянуто окремі аспекти: міграції, гніздування, післягніздовий період чи зимівлі, або ж сезонна динаміка певних таксонів тощо. Сезонний розподіл птахів проаналізовано на Поліссі та Лісостепових ділянках Лівобережної України (Давиденко, 2010; Кузьменко, 2018), на півдні Запорізької (Кошелев, Матрухан, 2010) та Миколаївської (Петрович, 2014) областей.

Більшість робіт стосуються обліку зимуючих видів птахів, часто водоплавних чи навколо водних (Гаврилюк, Грищенко, 2001; Давиденко, 2010; Грищенко та ін., 2013). Закордонні вчені приділяють значну увагу птахам лісосмуг під час міграцій (Rappole, 1995). Видовий склад птахів полезахисних лісосмуг залежить від структури рослинності та флористичної композиції (Bersier, Dietrich, 1995) [7, с. 111].

Одним з найцікавіших районів Харківської області щодо рослинного та тваринного різноманіття є Куп'янський район, який належить до Куп'янсько-Двурічанського геоботанічного району України, що в свою чергу входить до складу Вовчансько-Куп'янського геоботанічного округу. В межах України він займає південно-східний кут лісостепової зони. В рельєфі найбільше підняті ділянки водороздільних плато з різко вираженим ярково-балковим розміщенням в районі Охтирсько-Сумського краю Середньоросійської височини.

Поверхня – підвищена полого-хвиляста лісова рівнина, роздрібнена мережею балок та ярів. Численні степові блюдця і озера. В кліматичному відношенні тут збільшується континентальність, скорочуються безморозний

періоди, збільшується кількість опадів. Середня кількість річних опадів коливається від 500 до 590 міліметрів.

Ґрунтовий покрив провінції надзвичайно різноманітний, що зумовлено великою розмежованістю території. Велику площу займають лісові ґрунти: темно-сірі опідзолені, меншу – світло-сірі та сірі опідзолені ґрунти. Таку саму площу займають різні відтінки темного чорнозему. Таким чином, серед ґрунтів переважають звичайні та типові чорноземи (65% площі району).

В минулому більшу частину території провінції займали широколисті ліси – дубові, кленово-липові, липово-дубові. Неконтрольований порубок лісів, неправильна обробка схилівих земель і випас худоби призвели до інтенсивних ерозійних процесів, що викликало замулення річок та утворення ярів. Зараз площа лісів – 15,4 тисяч гектарів. Основні лісові масиви знаходяться у західній частині району, на правому березі р. Оскіл.

Степові простори, на яких був рослинний покрив переважно лугових степів, тепер зорані і відомостей в літературі про них майже немає. В наш час степи збереглися в основному тільки на заповідних територіях. Розпаханість земель складає близько 70% – 90% . Ті невеликі ділянки степової рослинності, які збереглися на крутосхилах, зазнали найбільших змін. Наявність великої кількості в травостойі горицвіту весняного, а також місцями осоки низької вказує на їх причетність до лугових степів. Характерною особливістю цього району є наявність крейджаних оголень зі специфічними видами рослин: костриця крейджана, матіола пахуча, полин білий, чебрець крейджаний.

Завдяки впливу таких кліматичних умов, неоднорідності ґрунтових покривів, особливості рослинного світу різноманіття орнітофауни полежахисних лісосмуг Куп'янського району Харківської області після вивчення літератури та наших досліджень представлено 42 видами птахів, птахів, які належать до 8 рядів. Аналізуючи характер перебування видів на території дослідження можна стверджувати, що 28 видів (66,7%) гніздові, 2 види (4,8%) можливо гніздяться на даній території, 9 видів (21,4%) осілих та 3 види (7,1%) перебувають під час добування корму.

Найбільш чисельними за системою В.П. Беліка є зяблик (*Fringilla coelebs* L.), зеленяк (*Chloris chloris* L.), щиглик (*Carduelis carduelis* L.), коноплянка (*Acanthis cannabina* L.), співочий дрізд (*Turdus philomelos* Brehm.), сорокопуд терновий (*Lanius collurio* L.), соловейко східний (*Luscinia luscinia* L.), сорока (*Pica pica* L.), ворона сіра (*Corvus cornix* L.) [1, с. 80].

Рідкісними видами є берестянка звичайна (*Hippolais icterina* L.), канюк звичайний (*Buteo buteo* L.), кропив'янка рябогруда (*Sylvia nisoria* L.).

Розподіл птахів за екологічними групами: дендрофіли – 37 видів (88,1%), а саме зяблик (*Fringilla coelebs* L.), зеленяк (*Chloris chloris* L.), одуд, вивільга (*Oriolus oriolus* L.) та інші; кампофіли – 4 види (9,6%), вівсянка звичайна (*Emberiza citrinella* L.), трав'янка лучна (*Saxicola rubetra* L.), фазан (*Phasianus colchicus* L.) та 1 вид – 2,3% склерофіл – ластівка сільська (*Hirundo rustica* L.).

Деякі види птахів Харківської області занесені до Червоної книги України, деякі до Червоного списку Харківської області. Є види, які занесені до Вашингтонської конвенції. Близько 34 видів птахів охороняються Бернською конвенцією та Боннською конвенцією.

Визначено тип гніздування зареєстрованих видів: кроневі – 26 видів, де переважають зяблик (*Fringilla coelebs* L.), зеленяк (*Chloris chloris* L.); наземногнізні – 5 видів: вівсянка звичайна (*Emberiza citrinella* L.), просянка (*Emberiza calandra* L.), соловейко східний (*Luscinia luscinia* L.), фазан (*Phasianus colchicus* L.); дуплогнізні – 6 видів: повзик (*Sitta europaea* L.), синиця велика (*Parus major* L.), синиця блакитна (*Parus caeruleus*), мухоловка білошийка (*Ficedula albicollis* Temm.); приземно-чагарникові – 2 види коноплянка звичайна (*Acanthis cannabina* L.) та берестянка звичайна (*Hippolais icterina* L.); антропогенні спорудження – 3 види (горобець польовий *Passer montanus* L.), горобець хатній (*Passer domesticus* L.), ластівка сільська (*Hirundo rustica* L.).

Отже, збереження та насадження лісосмуг – це запорука відновлення та підтримки біорізноманіття екосистеми не тільки Харківської області, а й всієї України. Полезахисні лісосмуги виконують важливу роль у житті птахів

протягом всього року, що свідчить про концептуальне значення полезахисних лісосмуг у формуванні орнітофауни.

Список літератури

1. Екологічний атлас Харківської області. Видання друге, перероблене. Харків, 2005. - 80 с.
2. Белик В.П. Птицы искусственных лесов степного Предкавказья: Состав и формирование орнитофауны в засушливых условиях. Кривой Рог : Минерал, 2009. - 216 с.
3. Лисецкий А.С. О некоторых особенностях гнездящейся орнитофауны древесных насаждений г. Харькова. // Вестн. Харьк. ун-та, проблемы онтогенеза и биоэкологии животных . 1976. - № 135. - С. 125-127.
4. Гузій А.І. Вплив структури лісостанів на просторово-типологічну організацію населення птахів західного регіону України / Автореф. дис. канд. біол. наук – Львів, 2002. – 36 с.
5. Ковалев В.А., Кривицкий И.А. Характер формирования урбанизированных популяций птиц в городах Центральной Украины / Птицы и урбанизированный ландшафт. Каунас, 1984. – С. 70-71.
6. Кузьменко Т.М. Орнітофауна відкритих агроландшафтів Полісся та Лісостепу Лівобережної України: Автореф. дисс. канд.біол.наук.: 03.00.08. К. 2018. 26 с.
7. Пісоцька В.В. Аналіз сезонних аспектів орнітофауни полезахисних лісосмуг харківської області. Наукові основи збереження біотичної різноманітності – Т. 10 (17), № 1, 2019. – 11 с.